

Петро ШКРАБ'ЮК

ПРОСВІТНИЦЬКО-ЕКОНОМІЧНІ СТРУКТУРИ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ

Охарактеризовано просвітницько-економічні структури першої в Україні легальної політичної партії (РУРП), які діяли паралельно з іншими просвітницько-економічними структурами в Галичині.

Ключові слова: Русько-Українська Радикальна партія (РУРП), “Просвіта”, І. Франко, М. Павлик, економічно-просвітницька діяльність.

Поряд з народовцями, просвітницькі структури створювала і Русько-українська радикальна партія. Організаційно оформившись восени 1890 р., РУРП оголосила домінуючими у своїй діяльності соціальні (а не тільки національно-культурні) проблеми, чим привернула до себе численних симпатиків. Як писав І. Франко, “заснування радикальної партії сталося початком небувалого у нас досі руху в народних масах...”¹ Цей рух генерувався у масових радикальних вічах, у передвиборних кампаніях, а пізніше – у селянських страйках, що охоплювали десятки повітів. Більш викінчених і стабільних форм він набував у різноманітних просвітницьких, – а разом й економічних, – інституціях.

Спираючись, в основному, на заможних господарів, РУРП намагалася підтримати і бідніших селян, не допустити їх до повного обезземелення, пролетаризації. З цією метою вона заохочувала рільників об’єднуватися в “Народні спілки”, що стало початком кооперативного руху взагалі. Один із пізніших керівників радикальної партії І. Макух згадував: “Ідею кооперації почали реалізовувати ще 1883 р. інженер В. Нагірний, який заснував у Львові першу українську установу “Народна торгівля”, потім – адепти радикалізму С. Данилович та І. Гарасимович; 1889 р. вони заклали у Коломиї “Туцувльську спілку”, котра поширювала витвори народних умільців, відкрила для них приватну школу (вироби з дерева) і водночас провадила значну просвітницьку роботу в селах повіту².

І “Народна торгівля”, і “Туцувльська спілка” виникли під впливом суспільно-організаційної науки натхненників та проводирів галицького радикалізму М. Драгоманова, І. Франка, а також М. Павлика. “Цю історичну заслугу Франка, Павлика та їх товаришів, що вони були першими піонерами майже всіх ділянок, а тому й кооперації в селі, з різних причин люди або поминають, або промовчують”, – цілком слушно зауважує М. Стахів³.

Провісником розгалуженої мережі “Народних спілок” стало відкриття 1890 р. спілкової крамниці у с. Ілїнці на Снятинщині. Її управителем став радикал Ю. Лутчак. Він організував “Спілки” й по інших селах; ще дві відкрив у рідних Ілїнцях. Після цього радикальне коломиїське віче 2 лютого 1891 р. ухвалило резолюцію (II пункт):

“Віче поручає закладання “Народних спілок” по селах для підмоги просвітним і економічним інтересам народу”⁴. Вічу передували дві ширші радикальні наради в Снятині на початку і наприкінці листопада 1890 р. На цих нарадах обговорювалася економічна анкета “Просвіти”, яку запропонував на загальних зборах Товариства О. Колесса (29 серпня 1890 р.), а також – статут “Народних спілок”, укладений коломийською групою РУРП.

Метою “Народних спілок” було, з одного боку, заснування бібліотек, читалень, популярних часописів, видання книжок неполітичного змісту; з другого – закладання позичкових та ощадних кас, шпихлірів, крамниць, придбання добротного насіння та сільськогосподарських знарядь. Разом з тим, у села мали відряджатися освічені інструктори-організатори, влаштовуватися всілякі вечорниці. І треба було поспішати, бо, як застерігав К. Трильовський, хтось інший через підтримувані державою “Кулка рольничі”, може випередити радикалів⁵. У грудні 1890 р. статут був затверджений у намісництві – і почалася практична робота.

Першу “Народну спілку” заклали у Кийданці поблизу Коломиї. На жовтень 1897 р. “Народні спілки” діяли в п’яти повітах: на Городенківщині – 11, Снятинщині – 6, Коломийщині – 4, Товмаччині – 5, Станиславівщині – 1⁶. 22 березня 1901 р. на загальних зборах “Народних спілок” у Коломії було ухвалено розширити дію їх статуту з Покуття на всю Східну Галичину, тим більше, що подібна Спілка від 1898 р. функціонувала у Великих Мостах. Весною того ж року радикали заклали у Львові аналогічну “Хлопську спілку”.

Натомість державна влада розробила проєкт примусових господарських спілок, які були не вигідні селянам, бо позбавляли їх самостійності, ініціативи і заганяли в ще більшу кабалу. VI з’їзд РУРП (1897) рішуче висловився проти, він був “за тим, щоби справи, котрими би мали займатися спілки, приділити радам громадським, повітовим...” А на 3-ому засіданні центрального заряду РУРП (1898) його секретареві І. Кунціву було доручено терміново укласти статут Вільних спілок⁷. XII з’їзд РУРП (1901) у своїй резолюції постановив також засновувати спілки для викупу ґрунтів.

Започаткувавши кооперативний рух, радикальні “Народні спілки” невдовзі стали складовою частиною цього руху, який на стику століть охопив усю Східну Галичину. Його концентрований вияв (від 1898 р.) – український Центральний кредитовий союз у Львові, під крилом якого функціонувало 17 кредитових кооперативів і два торгових. У 1904 р. постав Крайовий ревізійний союз, котрий підпорядковував більшість спеціалізованих спілок – а це близько 600 кооперативів. 100 кооперативів нараховував окремий – Руський ревізійний союз, кількості кооперативів існували поза союзами. Всього ж до початку Першої світової війни у Східній Галичині працювало 1,3 тис. українських кооперативів⁸.

Український кооперативний рух у Східній Галичині виконував не тільки економічні завдання, – він, як підкреслював І. Макух, “мав ще значення як національно-організаційний чинник”. Борючись з чужинецьким економічним визиском, кооперація була водночас і “політичним явищем”⁹. В ньому її особливість. А якщо врахувати, що при ній, зокрема при “Народних спілках”, відкривалися й функціонували також читальні, формувалися бібліотеки, влаштовувалися відчити та велася інша просвітницька робота, – то значення їх переоцінити важко.

Друга форма синтезу просвітницької та господарської діяльності – надання вже існуючим читальням економічних функцій. Відомо, що 25 березня 1891 р. просвітяни скликали до Львова загальні збори своїх членів і прийняли новий статут, згідно з яким Товариство із суто просвітнього ставало просвітньо-економічним. І першим, або одним із перших цю ідею підказав найактивніший діяч радикальної партії М. Павлик. Ще 1 січня 1887 р. він надрукував у варшавській “Правді” кореспонденцію “Кулка рольничі в Галичині”, в якій ставив акцент на їх просвітницько-економічній роботі. До “Кулок” повертався і 1890 р. у статті “Про перестрій руських читалень”, знову ж таки підкреслюючи – як вагомий аргумент – їх господарсько-економічні турботи. М. Павлик піддав різкій критиці “всякі вистрілювання, виспівування, монополітства, декламацію, говорінку без кінця...” замість того, щоб “звернути увагу і на матеріальну підвалину нашого народу – на о р г а н і з а ц і ю ф і з и ч н о ї п р а ц і (тут і далі – розрядка в оригіналі – П. Ш.)¹⁰”.

За останні 10 літ (1880–1890) у Галичині було закладено близько тисячі читалень. “Тепер животіє ледве-не-ледве може яких 300”, – писав М. Павлик. Частина з них належала суто радикалам, особливо в тих селах, де вони переважали. Окремі читальні радикали заснували самі, з інших витіснили священнослужителів чи москвофілів і вели пропаганду в своєму дусі, намагаючись одночасно розв’язувати також й економічні проблеми. Наприкінці серпня 1896 р. заснували читальню в с. Квасенині Добромільського повіту – повіту, який ще донедавна вважався найвідсталішим. На відкриття від радикалів їздив І. Франко. А вже через півроку при цій читальні було закладено шпихлір – поки що єдиний на Добромільщині. Таких фактів з кожним роком накопичувалося дедалі більше.

Утворюючи “Народні спілки” та повертаючи читальників обличчям до господарських потреб селянства, радикали все ж таки на чільне місце ставили просвіту. “Само собою розуміється, що найперше треба в селі ч и т а л ь н і , т р е б а , а б и л ю д и ч и т а л и к н и ж к и т а г а з е т и , б о т е м н і л ю д и н е г о д н і з а р я д ж а т и а н і ш п и х л і р а м и , а н і п о з и ч к о в и м и к а с а м и ”¹¹.

Та й цього замало. Адже, як зазначав М. Павлик у згаданій статті (“Про перестрій руських читалень”), “просвітні товариства вже з konieczності, по своїх статутах, не можуть дати читальням усього того, чого би їм треба”. Вони “неполітичні, отже, не можуть друкувати книжечок про справи політичні та громадські, хіба виклад законів”. Не здатні заповнити прогалини й газети – “і виходить таке лихо, що люди... не мають виображення про вибори, про конституцію нашої монархії, про свої права горожанські”.

Який вихід? Радикали пропонували скликати з’їзд делегатів читалень і всебічно, конкретно обговорити це питання. Однак пізніше (у грудні 1897 р.) передумали: “ми не повинні мішатися між спори чужих партій, тим менше можемо добувати “Просвіту”, на котру народовці гроші збирали, – пішла би тоді зла слава про радикалів, що вони лиш готове хочуть брати і вносять колотнечу у всі інституції, до котрих дістануться, – отже, нехай народовці роблять собі з “Просвітою”, що хочуть, – ми своє заводім товариство і про його розвій стараймося”¹².

Таке товариство радикали вже мали, і воно називалося “Поступ”. Шлях до його створення був зтяжним. Ще в серпні 1892 р. І. Франко писав М. Павликові до Коломиї, що подав статут “Поступу” на затвердження. Але намісництво його відхилило

(20 вересня ц. р.) через намір Товариства видавати політичні брошури¹³. Через два роки повторилося те саме. І тільки 1894 р., після четвертої переробки, статут затвердили. 16 грудня ц. р. у Львові відбулося велике селянське віче, скликане політичним радикальним товариством “Народна воля”. Після віча – загальні збори “Поступу”. Статут зачитав М. Павлик. Його ж і обрали головою цього просвітнього Товариства.

Як вже бувало не раз, гроші для “Поступу” – 1000 рублів – зібрали наддніпрянські українці. Фонд мав бути недоторканим, лише поповнюватися добровільними внесками. А відсотки, як пояснював М. Павлик, підуть на видання книжечок про політичну, економічну, релігійну та національну волю¹⁴. Водночас М. Павлик підкреслив, що Товариство засноване для звеличення нинішнього ювілею М. Драгоманова і для просвіти українського народу в дусі його ідей. На пропозицію М. Павлика, збори одногосно обрали М. Драгоманова почесним головою “Поступу”, а першою брошурою, яку видало Товариство (1895, травень), був його “Рай і поступ”.

“Поступ”, однак, проіснував недовго – трохи більше року. М. Павлик не мав змоги цілком присвятити свій час новій інституції. Його діяльність, як писав І. Франко, “обмежилася на справленні металевої таблички з написом “Поступ”, опрацюванні книги протоколів та касової. Товариство заснітилося, і фонд, що мав служити основою його діяльності, пок. Ковалевський відібрав назад”¹⁵. Паралельно в Снятині діяло просвітнє радикальне товариство “Наука”, але помітних слідів у громадсько-культурному житті воно не залишило. Нового просвітнього товариства, про яке йшлося на засіданні центрального заряду РУРП 25 грудня 1897 р., радикали не створили.

“Хлопській бібліотеці” пощастило більше. Вона виходила від 1896 р. накладом редакції “Громадський голос”, і видавав її в основному І. Франко. Це була серія публіцистичних та художніх книжечок. Серед них – Франкові брошура “Страйк чи бойкот” (без підпису), оповідання “Свинська конституція” (1896), “Як пан собі біди кликав”, “Історія кожуха”, “Звірячий бюджет” (1897), збірка віршів “Хлопські пісні”, стаття “Радикальна тактика”, яка перетворилася у серію книжечок під цією рубрикою. Тільки за два роки (до 1898-го), як свідчить М. Стахів, вийшло 20 назв різних авторів¹⁶. За рахунок РУРП видавалася й “Літературно-наукова бібліотека” за редакцією І. Франка¹⁷.

Водночас з “Народними спілками”, “Поступом”, “Хлопською бібліотекою” важливу просвітницьку функцію виконувала радикальна преса. Вона стала рупором, натхненником і літописцем змагань селянства за свої права. З цього приводу варто навести красномовний факт. Весною 1897 р., напередодні виборів до державного парламенту, “Громадський голос” прямо закликав не боятися того, “що жандарми мають багнети, бо кожний з нас був у війську і там його учили, де гвера можна уживати. Тож най жандармів прийде 24, ви не бійтеся їх гверів, лиш поступайте після права...”¹⁸.

Виборці рушниць не злякалися. Наслідок відомий: 10 вбитих, 30 поранених, більше 500 ув’язнених. Народовське видання “Руслан” прямо звинуватив у цьому радикалів: “Наколи хто схоче собі приписати заслугу розбудження селян під нинішній час, то в першій лінії заслуга та припаде нашим радикалам... Їм в заслугу запише історія: Комарно, Куликів, Баличі і Черніїв. На них упаде і п’ятно пролитої крові безневинних, але зате зворушених людей, на них заплачуть вдови і сироти по убитих...”¹⁹. “Громадський голос” не побоявся навести ці слова на своїх шпальтах;

він і сам сумував, що під час виборів пролилося стільки крові, “але, – наголошувала газета, – в борбі за права все кров ллється. Другі народи здобули собі своєю кров’ю конституцію ще в р. 1848; ми тоді за права не боролись, тож мусила тепер наша кров поплисти”. І – резонна максима: “Прав ніхто нікому не дарує, лиш здобувається їх!”²⁰

Про зв’язок, взаємовплив преси та інших форм організаторсько-просвітницької діяльності РУРП промовляє і такий приклад. Восени 1897 р., після віча у Підволочиськах, як згадує С. Федорчук, в його селі радикальні газети передплатили 50 господарів²¹. Найголовнішими ж виданнями РУРП були: журнал “Народ” (1890–1895), газети “Хлібороб” (1890–1895) та “Громадський голос” (1895–1939). Останній читачі отримували то тричі, то двічі на місяць, то щотижня. 1903 р. він не виходив зовсім, а два роки (1904–1905) – під назвою “Новий громадський голос”.

В той чи інший час і в різних містах (Львів, Коломия, Чернівці) радикали видавали й інші часописи. Це двотижневий журнал “Радикал” (1895–1896); щомісячні – “Громада” (1896–1897), “Зоря” (1902–1905); газета “Хлопська правда” (1903–1909), науково-популярний тижневик “Поступ” (1903–1905), в якому І. Франко надрукував свою відому працю “Що таке поступ”; місячник “Січові вісті” (1912–1914; як додаток до “Громадського голосу”). Радикалізмом були пронизані й журнал “Житє і Слово”, який видавав І. Франко (1894–1897), та газета “Праця”, що її впродовж 1897 р. випускав у Чернівцях В. Будзиновський, і де були опубліковані перші новели В. Стефаніка.

Розмаїття радикальних, як також народовських, видань вельми симптоматичне, коли зважити на те, що за даними 1890 р. в Галичині майже 65 % населення не знало грамоти, а в більшості повітів – 34-х (із 49) – неписьменних нараховувалося понад 90 %²². Із пресою знайомили селян у читальнях освічені, знаючі люди. Тому такого важливого значення РУРП надавала просвітницькій (а разом і економічній) діяльності, фокусуючи її на кількох головних напрямках. Перший – це просвітницько-економічні “Народні спілки”, широка мережа яких особливо успішно діяла на Покутті; другий – надання читальням економічно-господарських функцій; третій – створення безпосередніх просвітницьких структур з правом видавати й політичну літературу (“Поступ”, “Хлопська бібліотека”). І, нарешті, радикальна преса.

Всі оці чинники (одна з форм їх діяльності – масові віча), взаємно доповнюючи один одного, розбуджували і гуртували галицьких українців у їх змаганні за свої соціальні й національні права, за людську гідність. І на чільних місцях цього історичного процесу завжди були радикали.

Petro Shkrabiuk. Educational and economic structures of the Radical party in Galicia
The author characterizes educational and economic structures of the first in Ukraine legal political party (Ruthenian-Ukrainian Radical party), which acted together with other educational and economic structures in Galicia.

Key words: *Rusko-Ukrainska Radykalna Partiya (RURP), “Prosvita”, I. Franko, M. Pavlyk, economic and educational activities.*

¹ Франко І. З остатніх десятиліть XIX віку // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 507.

- ² Саме ця просвітницька робота сприяла обранню послом до крайового сейму радикала Т. Окуневського (1899).
- ³ *Стахів М.* Українська радикальна партія перед початком політичної діяльності д-ра Івана Макуха: Вступ до його спогадів // Макух І. На народній службі. – Дітройт, 1958. – С. 37.
- ⁴ Почин до економічної організації нашого краю // Народ. – 1891. – 20 листоп.
- ⁵ Руське економічно-просвітне товариство // Народ. – 1890. – 15 груд.
- ⁶ Шостий з'їзд делегатів русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1897. – 1 жовт.
- ⁷ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 1, 23.
- ⁸ *Макух І.* На народній службі. – С. 126; Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К., 1988. – С. 157–158.
- ⁹ *Макух І.* На народній службі. – С. 126.
- ¹⁰ Народ. – 1890. – 15 трав.
- ¹¹ На переднівку // Гром. голос. – 1899. – 15 черв.
- ¹² ЦДІАУЛ. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 8.
- ¹³ *Франко І.* Збір. творів. – Т. 49. – С. 350.
- ¹⁴ Перші збори русько-українського просвітнього товариства “Поступ” // Народ. – 1895. – 15 січ.
- ¹⁵ *Франко І.* Михайло Павлик. Замість ювілейної сільветки // Літ.-наук. вісник. – 1905. – Т. 29 – Кн. 3. – С. 176.
- ¹⁶ *Стахів М.* Народні маси в русі. Історія українського політичного руху. V частина. Від 1890 до 1895 р. – Львів, 1939. – С. 54.
- ¹⁷ *Возняк М.* Іван Франко в добі радикалізму // Україна. – 1926. – Кн. 6; *Якимович Б.* Книговидавнича діяльність Івана Франка та її роль у революційно-демократичній пропаганді на Україні і в Польщі в кінці XIX ст. // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО. Львів, 11–15 вересня 1886 р. – Кн. 1.
- ¹⁸ Через що ми бідні // Гром. голос. – 1897. – 1 берез.
- ¹⁹ До наших людей // Руслан. – 1897. – 3 берез.
- ²⁰ По виборах // Гром. голос. – 1897. – 1 квіт.
- ²¹ Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 277.
- ²² *Кравець М.* Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. – Львів, 1964. – С. 135.